

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ

С.С. Єрмаков, д.п.н., професор, проректор з наукової роботи

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Вступ.

Інформаційне забезпечення наукової діяльності є важливою складовою процесу підготовки науково-педагогічних кадрів. Від його якості і доступності в значній мірі залежить і ефективність підготовки дисертації. Найбільш доступними інформаційними джерелами є електронні публікації мережі Інтернет. Вони надають певні переваги перед паперовими носіями інформації. Серед інформаційних джерел можна виділити такі, що розглядають як технологію підготовки дисертації, так і містять аналіз зауважень експертних рад ВАК України до захищених дисертацій.

Технологію проведення наукового дослідження пошукувачі вченого ступеня розглядають починаючи від програм навчання у вищому навчальному закладі ще в якості студента. Надалі навчання в аспірантурі або співпраця з кафедрами надають їм змогу засвоїти необхідний матеріал з більш поглибленого вивчення основних аспектів підготовки дисертації. Плани підготовки аспірантів та пошукувачів містять всі необхідні елементи, які у сукупності надають змогу підготувати дисертацію і захистити її. При цьому важлива роль відведена науковому керівнику (консультанту). Не менш важливою складовою є наявність певної наукової школи у вищому навчальному закладі або конкретної кафедри.

Важливість підготовки дисертації засвідчена в рекомендаціях відділів аспірантури вищих навчальних закладів (ВНЗ). Наприклад, три національні ВНЗ на своїх сайтах надають список літератури, яку рекомендують для аспірантів і пошукувачів вчених ступенів. Так, Запорізький національний технічний університет приводить список з 22 найменувань літератури, яка є в каталогах бібліотеки університету [6]. Національний університет «Львівська політехніка» надає список рекомендованої літератури з 8 найменувань [3]. Донецький національний технічний університет наводить список посилань з 16 найменувань [2]. Електронні публікації нормативного характеру приведено на сайтах ВАК України [5]. Частина з вищезазначених інформаційних ресурсів надає користувачам можливість копіювання матеріалів в електронному вигляді. Довідкову ін-

формацію можна скопіювати на свій комп'ютер за адресою <http://nette.pisem.net/>. Сторінка містить 6 посилань, серед яких 4 — є офіційними виданнями ВАК України [1].

У більшості зазначених інформаційних ресурсів рекомендовано звертатись до методичних рекомендацій з питань уникнення помилок [7]. Це не єдине інформаційне джерело, що містить аналіз основних помилок у захищених дисертаціях, авторам яких було відмовлено у видачі диплома кандидата або доктора наук. ВАК України через свої видання розповсюджує інформацію про рішення експертних рад, у т.ч. і таких, що стосуються обґрунтування відмови у видачі дипломів. Слід зазначити, що здобувачі, які працюють в мережі Інтернет, можуть без перешкод скопіювати повнотекстові електронні версії інших видань через попередній пошук в www.google.com.ua, www.rambler.ru та інші.

Слід також звернути увагу на такий важливий аспект у підготовці дисертації, як використання посилань на інші публікації. Дуже часто здобувачами порушуються вимоги «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань», у яких зазначається, якщо у дисертації використано ідеї або розроблення, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукові праці, здобувач повинен відзначити цей факт у дисертації та авторефераті з обов'язковим зазначенням конкретного особистого внеску в ці праці або розроблення. У разі текстових запозичень, використання ідей, наукових результатів і матеріалів інших авторів без посилання на джерело, дисертація знімається з розгляду незалежно від стадії проходження без права повторного захисту [8, 9]. Мабуть ще на початкових стадіях навчання здобувачів та аспірантів доцільно знайомити з таким терміном, як «плагіат». Корисну інформацію за цією проблемою можна знайти в мережі інтернет, наприклад, сайт — www.plagiarism.org або посібник для авторів та рецензентів журналу [4].

Незважаючи на такий широкий спектр літератури з проблем підготовки дисертації, учасники атестаційного процесу всеодно здійснюють помилки, сукупність яких іноді буває останньою у нау-

ковий кар'єрі здобувача і він не отримує жаданого диплома. Тому проблема пошуку напрямків уникнення помилок у підготовці дисертації залишається актуальною.

Робота виконана у відповідності до практичних завдань підготовки науково-педагогічних кадрів через аспірантури (докторантури) у вищому навчальному закладі або науковій установі.

Метою роботи є аналіз основних джерел інформації з різних напрямків підготовки дисертації.

Результати роботи.

Проведення наукового дослідження передбачає додержання певних правил і вимог до структури, змісту, методів, організації експерименту, аналізу літературних джерел та інше. Не менш важливим є і особистий доробок авторів дослідження у розвиток теми або спеціальності. Тобто, виконання певних вимог технології дослідження разом з особистими ідеями авторів повинно привести до виявлення нових знань або доповнення існуючих для конкретної галузі науки.

Розвиваючи ідею дослідження автор долає певні наукові бар'єри у вигляді окремих проблем, частину з яких можна уникнути, якщо провести аналіз помилок в інших дисертаціях. Але знайти помилки у завершених дослідженнях — це кропітка робота, яка потребує значного часу. Тому більшість дослідників аналізуючи стан проблеми спирається на автореферати і роботи, що опубліковані здобувачами вчених ступенів та відомими вченими, вважаючи їх такими, що абсолютно не мають або майже не містять грубих помилок. Підготовка дисертації побудована таким чином, що здобувачеві необхідно проходити декілька апробацій та експертиз, спочатку у вигляді публікацій, а потім і власне самої роботи. За такою схемою до виходу на захист, дисертація вже майже не повинна містити грубих помилок і неузгоджень. Одним з останніх випробувань є розгляд дисертації у спеціалізованій вченій раді. Зазвичай у публічному захисті можуть бути зазначені частка недоліків дисертації або зроблено зауваження щодо її конкретних аспектів. У разі позитивного рішення ради, дисертація вважається захищеною і її чекає ще одна процедура — розгляд експертною радою ВАК України. Такий, на перший погляд, суворий порядок проходження дисертації повністю повинен відхилити роботи, які не є рівня кандидатської або докторської дисертації. Але практика показує, що для частини захищених дисертацій, ВАК відмовляє авторам у видачі диплома кандидата або доктора наук. Тому є сенс розглянути більш уважно основні причини відхилення дисертацій.

Серед засобів, які можуть запобігти помилкам у дисертації є уважне використання посібників, методичних рекомендацій та аналіз помилок в інших

дисертаціях. Щодо наявності літератури з вирішення проблем підготовки і захисту дисертації, то вона є у достатній кількості у т.ч. і в електронному вигляді в мережі інтернет. Якщо до цього додати традиційні підходи — наявність наукового керівника, досвід і рівень освіти здобувача, технологію навчання в аспірантурі, то проблема помилок не повинна вставати.

Серед інформаційних електронних джерел мережі Інтернет доступні такі, що надають змогу переглядати або копіювати електронні версії посібників, методичних рекомендацій стосовно підготовки дисертацій. Наприклад, такі адреси: <http://dis.finansy.ru/publ/volkov/>; <http://www.koism.rags.ru/science/disser.php>; <http://www.psychiatry.ru/library/lib/show.php4?id=95>.

Джерелами інформації для аналізу помилок у захищених дисертаціях можуть бути офіційні видання ВАК України (наприклад, Бюлетень Вищої атестаційної комісії України — надалі БВУ), листи з ВАК до спеціалізованих вчених рад, постанови і розпорядження ВАК та інших установ-учасників атестаційного процесу.

Серед помилок є такі, що їх можна об'єднати як найбільш типові для всіх спеціальностей. У свою чергу помилки можна розділити на декілька напрямків. Першим з них є некваліфіковане або неуважне оформлення документації, що супроводжує технологію підготовки і захисту дисертації. Їх також можна розділити на дві частини: 1) первинна документація, яка відображає участь здобувача у наукових дослідженнях, супроводжує його навчання або стажування, та повинна бути у наявності після захисту дисертації у ВНЗ, кафедрах, установах; 2) документація, яка повинна супроводжувати процес від прийняття дисертації до ради і до її захисту.

Серед прикладів помилок першої частини можна навести такі, як відсутність документальних даних про проведення досліджень на базі ВНЗ (БВУ №5, 2005. — С. 38; БВУ №5, 2005. — С. 38; БВУ №4, 2003. — С. 35; БВУ №2, 2005. — С. 3). Мають місце випадки, коли в установі відсутні документи, що підтверджують факт проведення спільного засідання кафедр для апробації дисертаційної роботи (БВУ №4, 2003. — С. 36) або навіть виконання здобувачем дисертаційної роботи (БВУ №10, 2004. — С. 27) та експерименту (БВУ №5, 2005. — С. 38; БВУ №4, 2003. — С. 35). Виходить таке протиріччя, коли здобувач зазначає в авторефераті та інших документах про участь у наукових програмах ВНЗ, кафедри та наголошує на проведенні експериментів і дослідження на базі ВНЗ і одночасно в установі не залишається ніяких відомостей про участь автора дисертації у науковій діяльності ВНЗ. Наприклад, у науково-дослідній частині ВНЗ виконуються держбюджетні наукові програми, за якими ВНЗ звітує

перед Міністерством і у цих звітах завжди наводяться списки виконавців даного проекту. Надалі це звіт передається у Київ до УкрІНТЕІ (<http://www.uinteі.kiev.ua>) де він і зберігається. Тобто перевірити факт участі здобувача у виконанні НДР багато часу не потребує. Таким чином автор дисертації скоріше за все надає неправдиву інформацію про свою участь у науковому проекті. Таким же чином через наявність звітів і протоколів перевіряється участь автора у науковій роботі по зазначеній кафедрі.

Серед прикладів помилок другої частини можна навести такі, як недбале оформлення матеріалів атестаційних справ (БВУ №6, 2003. — С.2; БВУ №11, 2003. — С. 34—35; БВУ №8, 2004. — С. 38; БВУ №6, 2003. — С.2); порушення вимог про мінімальну кількість публікацій, коли з 3-х (або 20-ти для докторської) статей одна надрукована у журналі, який не входить до переліку фахових видань України (БВУ №6, 2003. — С. 2; БВУ №6, 2003. — С. 2). Фактично зазначені помилки виникають у більшості через недбалість або при прийомі дисертації до розгляду або при її подальшому розгляді. При прийомі дисертації до розгляду встановлено такі порушення, коли відсутнє підтвердження наявності повної вищої спеціальної освіти і здобувач не складав додаткового іспиту (БВУ №10, 2004. — С. 29); зміст навчальної програми, зазначеної у додатку іноземного диплома відповідає українському навчальному плану освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» (БВУ №6, 2003. — С. 40); диплом не є документом державного зразка, отже, не може

засвідчувати наявність повної вищої освіти (БВУ №10, 2003. — С. 35). Цього можна було б уникнути. Є частка помилок, яка може не вплинути на рішення щодо видачі диплому, але яка супроводжує зазначену вище недбалість. Мова йде про порушення процедури захисту, яка відображається в документах. У таких випадках частіше відповідальність несе спеціалізована вчена рада. Основними помилками є такі, коли в атестаційній справі здобувача, текст стенограми засідання не збігається за змістом з фонограмою засідання (БВУ №6, 2003. — С. 3; БВУ №10, 2004 — С. 27; БВУ №7, 2003. — С. 27); інформація в реєстраційній картці присутності членів спецради не збігається з інформацією в стенограмі засідання спецради під час захисту дисертації (БВУ №10, 2004. — С. 29); на стенограмах засідання, облікових картках здобувачів (ф.13) та відомостях про офіційних опонентів немає підписів голови спеціалізованої вченої ради, вченого секретаря (БВУ №6, 2003. — С. 3). До цього слід додати зауваження, які стосуються призначення офіційних опонентів (БВУ №3, 2003. — С. 32; БВУ №12, 2003. — С. 32); прийому до розгляду дисертації, оформленої з порушенням вимог нормативних документів ВАК України (БВУ №7, 2003. — С. 36); безвідповідальних та некваліфікованих підходів до проведення експертизи дисертацій (БВУ №4, 2003. — С. 37; БВУ №11, 2004. — С. 36; БВУ №2, 2003. — С. 31) та інше.

Щодо санкцій ВАК при виявленні порушень атестаційного процесу, то у більшості випадків спеціалізована рада або керівник установи де вона

Рис. 1. Кількість попереджень учасникам атестаційного процесу

(умовні позначки: 1 — вчений секретар; 2 — голова спеціалізованої ради; 3 — спеціалізована рада; 4 — члени експертної комісії спеціалізованої ради; 5 — офіційні опоненти; 6 — доктор наук, що підписав відгук провідної установи; 7 — керівник провідної установи; 8 — керівник установи, де діє рада; 9 — науковий керівник, консультант; 10 — припинена діяльність ради).

діє отримують попередження у якому вказується на необхідність неухильного дотримання вимог нормативних документів ВАК України (БВУ №6, 2003. — С. 3; БВУ №10, 2003. — С. 34); вказується вченому секретарю спеціалізованої вченої ради на необхідність дотримання вимог нормативних документів ВАК України при атестації наукових і науково-педагогічних кадрів та попереджається, що в разі виявлення повторних порушень його буде звільнено від обов'язків вченого секретаря (БВУ №8, 2004. — С. 38). Такі попередження можуть стати перепорою при подачі до ВАК клопотання про продовження (відкриття) повноважень ради на наступний термін. Приблизно до 30% від всіх зауважень стосуються саме діяльності ВНЗ та спеціалізованої ради. Попередження мають різний характер (рис. 1). Найбільше попереджень отримують офіційні опоненти — 21%, голова спеціалізованої ради — 17%; науковий керівник — 16%; доктор наук, що підписав відгук провідної установи — 14%; вчений секретар — 10%.

Аналіз зауважень експертних рад свідчить, що основну відповідальність за якість підготовки дисертації окрім здобувача і його наукового керівника також несуть офіційні опоненти, голова (секретар) спеціалізованої ради та доктор наук, що підписав відгук провідної установи. Практика показує, що при експертизі та розгляді дисертації будь-які відхилення від існуючих правил і норм більше свідчать про кваліфікацію учасників атестації ніж про закулісну діяльність, про яку часто говорять у засобах масової інформації. Остання більше пов'язана із захистом прав інтелектуальної власності в Україні та бажанням отримати диплом впливовими посадовими особами або за їх допомоги.

Висновки.

Таким чином, помилки у захищених дисертаціях є своєрідним джерелом і посібником для тих, хто тільки розпочинає наукове дослідження з метою у подальшому захистити дисертацію. Основна причина появи зауважень — кваліфікація учасників підготовки науково-педагогічних кадрів, відсут-

ність дуже вагомим важелів для членів спеціалізованої ради і опонентів ставити на перший план у своїй науковій діяльності роботу з експертизи дисертацій, недосконалість системи обліку і якості праці вчених, недосконалість технології опублікування статей та розповсюдження спеціалізованих фахових видань і наукової інформації, а також низький рівень фінансового і матеріально-технічного забезпечення проведення наукових досліджень.

Робота не вичерпує всіх проблем підготовки і захисту дисертації. Тому у подальшому є сенс розглянути основні помилки у захищених дисертаціях більш детально. Оскільки передбачається, що матеріал буде значного обсягу, то планується викласти його у методичних рекомендаціях.

Література

1. <http://nette.pisem.net/> (20.08.2006).
2. <http://nich.dgtu.donetsk.ua/asp/sprav.html> (20.08.2006).
3. <http://rmv.polynet.lviv.ua/www/rmv/index.html> (07.09.2006).
4. <http://www.kneu.kiev.ua/journal/index.html.php?setlang=2&pageindex=4&topic=> (20.08.2006).
5. <http://www.vak.org.ua/index.htm> (20.08.2006).
6. <http://www.zstu.zaporizhzhе.ua/base/Lib/dissert/> (20.08.2006).
7. *Диссертація: как избежать ошибок при ее подготовке?: Методические рекомендации / С.С.Ермаков.* — Харьков, 2002. — 36 с.
8. *Довідник здобувача наукового ступеня: Збірник нормативних документів та інформаційних матеріалів з питань атестації наукових кадрів вищої кваліфікації / За ред. Р.В. Бойка.* — 2-е вид., виправлене і допов. — К.: Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», 2000. — 63 с.
9. *Довідник офіційного опонента: Збірник нормативних документів та інформаційних матеріалів з питань експертизи дисертаційних досліджень / Упорядник Ю.І. Цеков; За ред. Р.В. Бойка.* — К.: Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», 2001. — 64 с.